

ԴՐՈՇՆԿ

Հ.Յ.Գ. ԲԻՆՈՐՅԻ
ՊՐԻՆՏԻՍԻՍ
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԹԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Մ.Ա.Տ.Ն.Ի.Զ ՎԻՐԱԲՈՅԺ ԹԻԻԹԻԻՆ ԶԵՎԻ

Զ Ա Ր Կ Ո Ւ Մ Ն

Սօֆիայից մեզ հեռագրում են.—
Յունիսի 23-ին (ն. տ.) երեկոյեան ժամը 9-ին
Կ. Պօլսում դաշնակցականները զարկեցին նշա-
նաւոր Մ.Ա.Տ.Ն.Ի.Զ վիրաբոյժ ԹԻԻԹԻԻՆ ԶԵՎԻՆ:
Մատնիչը մերձ ի մահ է: Ահաբեկիչները ազատ են:
Ժողովրդի ոգևորութիւնը անսահման է: Անսահման է
նոյնպէս թիւրք կառավարութեան սարսափը: Կառա-
վարչական շօջանների մէջ ընդհանուր յուզում: Ման-
րամասնութիւնները նամակով:

ՀԱՄԻԴԻԷ ՀԵԾԵԼԱԳՈՒՆԴԻ ԿԻՍՍԱԲԱԺՆԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՈՒԹԵԱՆ (Թարգմանութիւն)

Վսեմ. էֆէնդի,

Ներփակ կը հաղորդեմք Ձեր Վսեմութեան Մալազ-
կերտ գաւառի Թիւսթէմ Աէտիկ գիւղացի բայաներէն
(հարկաւ հայ) Խաչօ անուն անձին աղերսագիրը, որով
կը յայտնէ նա, թէ հայաստանցի Աշիրէթի քրդերը իր
վրայ յարձակելով՝ յափշտակեր են երկու գոմէշ և
երկու ձի, որոնք՝ խուզարկելով, գտներ են Եէքեմալ
գիւղացի Խալիլ աղայի տունը, ուստի և կը խնդրէ,
որ այդ անասունները ետ առնելն ու իրեն յանձնելն:
Հանրածանօթ իրողութիւն մ' է, թէ որ աստիճան կա-
րուորութիւն ստացեր են այս հայերուն չարամտութիւնը
և օտար պետութեանց չար դիտաւորութեան այս տե-
սակ ակնարկները: Եւ որովհետև այս միջոցիս գործե-
րու սոյն ընթացքը և փափուկ ու սրբազան քաղաքա-
կանութեան հրատապ սոյն վիճակը կը պահանջեն, որ
բողոքի առթիւ ոչ ոքի չթողատուի Մուշ գալու հե-

տևաբար պէտք է, որ արդարութեան ամեն պահանջ
ժամանակին գործադրէք և միանգամայն մեծ ուշադրու-
թիւն դարձնէք, հետազօտելու և գտնելու այն միջոց-
ները, որոնցմով կարելի լինի գէթ առ այժմ Հա-
միդիէի հեծելազուկերու պետերը գովելի վարմանց մէջ
դնել, և առ այս ձեռք առնելիք միջոցներն ալ մեզ
ծածկաբար տեղեկագրէք և յիշեալին խնդրագրին ու-
ներփակ թղթոյն իմաստին համեմատ հարկ եղած գոր-
ծադրութիւնը և ասոր հետևանքը իմացնէք:

1 Մարտ 1895,
Մուշ
(Կնիք)
Համիդիէի և կանոնաւոր
գորաց կիսաբաժինների հը-
րամանատարի փոխանորդ
ՄԵՐԼԻՊԱ
ՄԷՀՄԵՏ ՐԷՀՄԻ

Ր Է Փ Օ Ր Մ Ն Ե Ր Ը

1-ն Յունիսի 1895 թ.

Տաճկահայաստանում մտցնելիք երեք պետութիւն-
ների կազմած ըէֆօրմները, որ մի ժամանակ խստու-
թեամբ իբրև գաղտնիք էին պահուում, այժմ հրապա-
րակի վրայ են դրւած իրենց ամբողջութեամբ:
Գեռ այդ ըէֆօրմները չհրատարակւած, դեռ բոլո-
րովին անծանօթ նրանց բովանդակութեան, մենք ա-
ռանց մի որ և է վերապահութեան, բացարձակապէս
վերաբերել ենք բացասօրէն, իսկ այսօր կարող ենք
բնաւորոշել հետևեալ խօսքով—սարը երկունքի մէջ
էր և վիժեց: Հենց սկզբից էլ մենք այլապէս չէինք
կարող վերաբերել, որովհետև բաւական էր մեզ, որ
ըէֆօրմները կազմում է մէնամենակ դիպլոմատիան, և
ոչ մի նչև իսկ նոյն իրկրի ժողովրդներից ընտր-
ւած ներկայացուցիչների աջակցութեամբ, մի կող-
մից, իսկ միւս կողմից էլ, որ նրանք, ըէֆօրմները, այս-
պէս թէ այնպէս, սուլթանի կառավարութեան հաւա-

նութիւնը պիտի ստանային. հետեւապէս և այդ ըէֆօրմները իրենց էութեամբ երբէք չէին կարող լինել կազմած երկրի՝ Տաճկահայաստանի և նրա ժողովրդների շահերի, պահանջների համեմատ, որովհետև ոչ դիպլոմատիան և ոչ էլ սուլթանի կառավարութիւնը երբէք չեն ղեկավարել այդ երկրի, այլ յիրենց պետական շահերով՝. մինչդեռ եթէ դիպլոմատիայի հետ մասնակցէին և երկրի ներկայացուցիչները, մեզ ենթադրել էր տային, թէ գուցէ մասամբ երկրի ժողովրդների շահերը կարող էր լինին այնտեղ տեղ բռնել:

Ենք ասում ենք՝ արդէն մեզ բաւական է, որ ըէֆօրմներ կազմողը բացառապէս դիպլոմատիան էր, մի կողմը թողնելով մինչև իսկ, որ այդ ըէֆօրմները պէտքէ սուլթանի կառավարութեան հաւանութիւնը գտնէին՝ ոյժ ու զօրութիւն ստանալու համար, որ մենք հենց սկզբից բացասօրէն վերաբերէինք՝ առանց ծանօթ լինելու անգամ նրանց բովանդակութեանը, որովհետև դիպլոմատիայի հասարակական վարդապետութիւնը ոչ թէ մարդկային իրաւունքների հաւասարութիւնն է, ոչ թէ անհատական ու հասարակական ազատութիւնն է, նրա ոգին՝ ոչ թէ մարդասիրական գաղափարներն են, իսկ հաւատը՝ թոյլերին, կեղեքողներին, հալածողներին, բռնաբարւոյններին պաշտպանելը, դիպլոմատիան շատ-շատ հեռու է դրանից, այլ որ նրա ամբողջ գոյութիւնը հիմնւած է «պետական շահերի» վրայ և դրանից դուրս նա ոչինչ չէ ճանաչում՝ նա ամեն ինչ զօժ կը բերի դրան, այլ որ նրա գործունէութեան դրդիչ ոյժը, իւր պետութեան համար «չաղ կտոր» ձեռք բերելն է՝ ի վնաս ինչի և ում էլ ուզում է լինի, այդ մի և նոյն է: Դիպլոմատների բերումը յորջորջող մարդասիրութիւն, քաղաքակրթութիւն, կամ ինչպէս շատ են սիրում ասել Հայկական խնդրում, «քրիստոնէութիւն» բառերը դատարկութիւններ են և դրանք միայն իբրև գէնք են, միջոց են նրանց ձեռքում իրենց նպատակին ծառայեցնելու, դրանք դիմակներ են դիմակաւորելու իրենց պետական շահերը:

Դիպլոմատիայի ձեռքով կազմած ըէֆօրմները ամենից առաջ պիտի բաւականութիւն տային Տաճկահայաստանում շահ ունեցող իւրաքանչիւր պետութեան առանձին առանձին և ոչ թէ այդ երկրում ապրող ժողովրդներին. երկրորդ՝ ընդհարում չառաջացնելու համար, նրանք պիտի համերաշխացնէին հակառակորդ պետութիւնների շահերը, երրորդ՝ նրանք մի և նոյն ժամանակ համ պիտի պաշտպանէին սուլթանի կառավարութեան իշխանութիւնը, չորրորդ՝ համ էլ հայ ժողովրդի աչքերին թող փչելով, Հայկական յեղափո-

խութեան առաջն առնէին, որպէս զի հնարաւոր լինի պահպանել քաղաքական կացութիւնը, statu quo:

Ահա թէ դիպլոմատիան ինչ մօտիւններով է ղեկավարել Տաճկահայաստանի համար ըէֆօրմներ խմբագրելիս, ահա Տաճկահայաստանի համար ծրագրող ըէֆօրմները բացառապէս դիպլոմատիայի ձեռքով կազմած, պիտի անցնէին այս բարդ և վերին աստիճանի դժւարին ճանապարհներով, մինչև որ նրանք կարողանային հասնել բուն երկիրը: Նրանք անցան ճանապարհի մի մասը, բայց դեռ միւս մասը չեն անցել. գուցէ նրանք վաղը կանցնեն, այդ միւսնոյն է, դրանք նեխած, լուծւած դիակներ են, ինչ պէտքէ սպասել:

Ինչպէս միշտ, այնպէս էլ ներկայումս Հայկական խնդրով հետաքրքրող կառավարութիւնները, որ ղեկավարում են իրենց պետական շահերով, ոչ մի կարած չկայ. ձեր առջևն է պատմութիւնը, ձեր առջևն է նոյն իսկ ինքը, երեք պետութիւնների կազմած յիրեն թղթին չարժող», «Վիժուած ըէֆօրմների» թաղմը ծրագրելը և վերջապէս ժամանակը:—

Այդ ըէֆօրմները ծրագրել են Տաճկահայաստանի համար՝ իբր վերջ տալու տիրող պայմաններին. այդ պայմանները շատ վաղուց գոյութիւն ունին, դրանք ոչ երեկուց ծնունդ են և ոչ էլ անցեալ օրուայ. դիպլոմատիան այդ շատ լաւ գիտէ, ի՞նչ է արել: Ոչինչ Մի ըոպէ մեռանանք ճշմարտութիւնը և ենթագրեմք թէ դիպլոմատիային Տաճկահայաստանի իրերի դրութիւնը յայտնի եղաւ միայն Սասունի կոտորածից յետոյ. իսկ ահա շուտով լրանում է տարին, ինչ է արել նա. Սասունի ամարդ կոտորածից յետոյ անցան ձիգ միսներ, դիպլոմատիան երկար տատանւելուց յետոյ, հազիւ գործին պաշտօնական բնաւորութիւն տւաւ. երկար բանակցութիւններից յետոյ միայն բարեհաճեց ուղարկել Քննիչ-Յանձնախումբը Սասունի կոտորածը քննելու. իսկ այս տարուայ մարտ-ապրիլ ամիսներին խմբագրեց ըէֆօրմների ծրագիրը, մինչդեռ Քաշիպուզուկին ներկայացրեց մայիսին. այժմ արդէն յուլիս ամիսն է սկսւում և այդ ողորմելի ըէֆօրմները դեռ քաշքշոււմ են կրեք պետութիւնների դեսպանների և Բարձր Դրան մէջ, իսկ միաժամանակ այն երկրում, որի համար խորհում են պետութիւնները, շարունակւում են նախկին պայմանները, շարունակւում է նոյն դժոխային կեանքը, տեղը են ունենում նոյն հրէշային գազանութիւնները: Խորհրդակցեցէք նրանց հետ: Մի՞թէ այս փաստերից յետոյ էլ կարելի է կասկածել, որ պետութիւններին զբաղեցնողը իսկապէս երկրի շահերը չեն: Եթէ պարզ է որ պետութիւնները ղեկավարում են իրենց շահերով, պարզ է նոյնպէս, որ նրանք պիտի լինին ի վնաս ժողովո-

գեան, այս է լոգիկական հետևողութիւնը վերջիչ-
եալ դատողութեան, որոհետև ներկայ պետութիւն-
ները իրենց կազմակերպութիւնով ոչ այլ ինչ են,
եթէ ոչ որոշ դասակարգի շահերի արտայայտիչը, հե-
տևապէս և նրանց պաշտպանը, ներկայ պետութիւննե-
րը այժմեան տիրող դասակարգի պահանջների, ներկայ
հասարակական կազմակերպութեան ու նրա անտեսական
յարաբերութեան մարմնացումն են. և որովհետև տիրող
դասակարգը իւր էութեամբ բոլորովին հակառակ է
աշխատաւոր դասակարգի պահանջներին, պարզ է, որ
ներկայ պետութիւնները ևս պիտի հակառակ լինին.
ինչպէս տիրող դասակարգը իւր գոյութիւնը հիմնում
է աշխատաւոր դասի աշխատանքի վրայ, իւր գոյութիւ-
նը պահպանում է ժողովրդի բերնից խլած կտորով,
նրա վզին նստած, նոյնն են և ներկայ պետութիւննե-
րը՝ իբրև հաւատարիմ արտայայտիչները տիրող դա-
սակարգի պահանջներին:

Ներկայ պետութիւնների էութիւնը լինելով պաշտ-
պանել մի որոշ դասակարգի շահերը ի վնաս ընդհան-
րութեան, աշխատաւոր ժողովրդի, հասկանալի է, որ
նրանց կազմած ընկերութիւնն էլ չէին կարող լինել ճաճ-
կահայաստանի ժողովրդների բաղձանքների հաւատարիմ
արձագանքը: Եւ այսօր իրենք, երեք պետութիւնների
ծրագրած ընկերութիւնները պարզապէս հաստատում են, որ
գրանք հալածող, տանջող, բռնաբարող ժողովրդի
շահերը պաշտպանելու համար չեն խմբագրւած, այլ
պահպանելու այդ երկրում քաղաքական ներկայ պա-
մանները, statu quo, ինչպէս էլ պահանջում էին ի-
րենց պետական շահերը:

Գրեալ

ՈՍՏԻԿԱՆ ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԻ

ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Ներդրական կամուրջի մայիս 7-ի, 61-դ նստին
մէջ քննութեան ենթարկելով այն մանրամասն տեղե-
կագրերը, որոնք կազմած էին նշանաւոր հայ ոստիկան
կամիսեր հաճի Տիգրանի ամենագնում գործունէութեան
մասին, տեսնեցաւ, որ

Հաճի Տիգրանը, որդի Ղալաթիոյ ս. Լուսաւորիչ ե-
կեղեցիի նախկին լուսարարի մը, բաւական ատեն ծա-
ռայած է նոյն տեղ հօրը պաշտօնով, ժամանակ մը
սպասաւորած է նոյն եկեղեցիին քարոզչին Յովսէփ
վարդ. Այվազեանի քով, և ապա ընդունած է սար-
կաւազութեան կարգը:

Ոստումով մը, որ այնքան սովորական է մեր մէջ,
եկեղեցական կոչման պատրաստող այդ բարձրին, իր
ընդունակութիւններուն աւելի յարմար կը գտնէ ինք-

զինքը ներքեւ զգելի գործի մը, որ շատ աւելի շահա-
ւոր կրնար ըլլալ իրեն, այն է ըրտեսութեան:

Եւ հաշիւը սխալ ըրած չէր:
Տիգրանն՝ ի բնէ արդէն խօսու, սրամիտ, ճարպիկ, ա-
ռաջին օրէն յաջողութիւն գտաւ իր նոր ընդգրկած
ասպարէզին մէջ, ու այնքան պէտք պիտի ունենար հի-
մա իր ընդարձակ ծանօթութիւններուն, Ղալաթիոյ և
Բերայի հայերուն, մանաւանդ կրթւած դասակարգին,
որոնց հանդիպելու և ձանձնալու շատ առիթներ ունե-
ցած էր Ղալաթիոյ եկեղեցիին ու խորհրդարանին մէջ,
ուր կը գումարէին Ազգային ժողովի նստերը, ուր տե-
ղի կուսենային այլ և այլ խորհուրդներու գումա-
րումները, ուր կը գտնէր Ազգային Մատենադարանը,
ուր վերջապէս, իր վարդապետի պենակին մէջ, յաճախ
տեսած էր այդ դէմքերը:

Իր գործունէութիւնը թէև բանուկ, բայց աչքի չէր
զարկած տակաւին, երբ վրայ հասաւ տէր Սուքեասի
սպանութեան փորձը Մայր եկեղեցիին մէջ: Այդ օրը
հաճի Տիգրան հոն կը գտնէր իր պաշտօնին բերմամբ
ձանձցաւ երեք ահաբեկիչները և կառավարութեան
մատնեց անոնք:

Այնուհետև ալ բացւած էր իր ճամբան. ոստիկա-
նութեան նախարարի մասնաւոր ուշադրութեան արժա-
նացաւ հիմա, ոչ միայն իր մասնաւոր յատկութիւննե-
րով, որոնք գնահատելի էին ըրտեսութեան գործին հա-
մար, այլ և իր կատարած այդ նոզկալի արարքով, որ իր
գործունէութեան առաջին շրջանին գլուխ գործոցն է-
ղաւ:

Ժողովրդին համար պատուհաս մը և ոստիկանութեան
համար գիւտ մը եղաւ հաճի Տիգրան. առաջին անգամ
ըլլալով՝ նազով փաշա անոր անձին մէջ գտաւ գործին
մարդը. և հաճի Տիգրան շուտով ոստիկան և ապա
ոստիկան-կոմիսերի աստիճանը բարձրացաւ:

Ալ անկէ ետքը հաճի Տիգրանի մատը ոստիկանու-
թեան ամեն գործի մէջ կարելի էր տեսնել:

Խուզարկութիւն մը հարկ էր ընել հայու մը տան
մէջ, Պոլսի ո՞ր և է թաղ մը, անոր ցուցմունքներով,
առաջնորդութեամբ ու մասնակցութեամբ կը կատար-
ւէր: Յամառ բանտարկեալ մը պէտք էր խոստովանցել
հաճի Տիգրանի ճարտարութեանն էր, որ դիմում կընէ-
ին Յեղափոխականներ որսալու կամ պատահմամբ գտնւած
հետքեր բանալու և գաղտնի հետապնդելու գործ մը
կար, սարկաւազութենէ վիժած հաճի Տիգրանն էր,
որուն կը յանձնէր այդ դժուարին ու փափուկ գործը:
Նը ծպտէր, ինչպէս ոչ ոք փորձած էր իրմէ առաջ. կեղծ
ծամերով, կեղծ մօրուքով, մութացկանի հագուստով կա-
ռապանի տարազով ջրհանկիրի նման, վերջապէս այն
ամեն կերպով որով կրնար մուտք ունենալ ժողովրդի
այլ և այլ խաւերուն մէջ: Տիգրան յոգնել չէր գիտեր.
իր ամբողջ մտաւոր կարողութիւնները լարած՝ անձա-
տուր էր եղած իր գործին, ուր թուրք ոստիկաններու
համբաւեալ իշային տխմարութիւնը կատարեալ ասպա-
րէզ մը կը բանար իրեն, առանց մրցորդի:

Թուրք ոստիկանութիւնը մինչև հիմա ունեցած չէր
հաճի Տիգրանին նման հետախոյզ մը:

յափշտակեց Բաշկալայից, Հասփստանից, Էրնկեանից, Առակ և այլ գիւղերից հայերի հողերը, որի ժամանակ եղբերական մահով այնքան հայեր մեռան բանտում և դաշտում ու այդքան հողերից ոչ մի կտոր Համիդը չը տուեց իր փեսային, այլ բոլորն անցաւ իր ու գայմագամի որդորը:

Մինչև նոյեմբերի սկիզբը մօտ 200 տուն փոխադրեցան սամանեան հողը, Աղբակ և տեղաւորվեցան հետեւեալ հայ գիւղերի մէջ. 1) Առակ, ուր հաստատվեց ինքը Մամէն, 2) Բազ, 3) Մալկալա, 4) Էրեսան, 5) Հասփստան, 6) Սորան, 8) Խառատուն, 8) Չուխ, 9) Էրնկեան և 10) Աշկերտ: Հայ գիւղացու ամբողջ ձմեռուայ պաշարը շիկակներու ձեռքի տակն է: Ինքնակոչ բարբարոս հիւրերը ինչ ասես չեն հանում գիւղացու գլխին, իսկ նա ձեռքերը ծալած, դրան ետևը կանգնած, իբրև մի անշունչ դիակ, տեսնում է, ինչպէս իր տան վերի գլուխն աղա շիկակը նստած՝ լափում է իր սեփական քրտինքը, Բահրիի, ողորմած կայսեր Սուլթան Համիդի հրամանով:

Այս պայսպէս լինելուց յետոյ, Աղբակի գիւղացին փոխանակ անձնուէրներին հետևելու, օրինակ է վերցնում այն զգուշի ու վախկոտ հայերից, որոնք սարսափի տակ ամեն բան թողած, մերկ ու տկոյր, փախչում, գաղթում են Պարսկաստան, ուր զրկված ամեն բանից, սրա, նրա դուռը մշակութուն անում, փողոցներն ընկած հաց մուրում և կարծ ժամանակում մաշվում, փչանում:

«Ամենայն տեղ մահը մի է», աղբակցիներ, բայց հազար երանի նրան, ով իր դիակը թողնում է իր սիրելի հայրենիքում:

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ց

Մեր, էրզրումցիներին, դրութիւնը օրից օր վատանում է: տեղացի և շրջակայքի գազանաբարոյ թիւրքերի և մեր անսիրտ ու անտարբեր Սուլթանի անուշով կնքված արիւնարբու հեծելազօրքից կրած անհամար նեղութիւնները բաւական չէին. այժմ վրայ հասաւ սովը, լրացնելով այդ մարդանման վագրների թողուցած պակասը: Բառի բուն նշանակութեամբ մեր վերայ դժ չէ մնացել. է՛հ, մեռած ենք, թաղող չունենք: Մի ժամանակ մեր, Բասէնի և Օվայի (դաշտ) հացը առատութիւնից ամբարներում էր փթում, այժմ թէ Օվայցի և թէ Բասէնցին ոչ մի հատիկ ցորեն ունեն, ոչ էլ մի հատ կուպէկ: Թուեմ պատճառները, թէ ինչու առաջ ամբարներում փթում էր և այժմ ինչու ուտելու բան չկայ, կարծում եմ պէտք չէ, ո՛ւր յայտնի չէ:

Քաղաքի հացթուխները ցերեկն անգամ փակ են պահում իրենց փուռի դուռը և խափանքները, որովհետև քաղցածների բազմութիւնը կարող է ամեն րոպէ ներս խուժել ու թալանել հացը: Խափանքի վերայ մի փոքր ծակ կայ բացված, այնպէս որ հազիւ կարելի է մի հատ հաց դուրս տալ: Դէպի այդ ծակը հարիւրաւոր ձեռներ կան պարզված փողով, «հաց տուր, հաց տուր», լսվում են անդադար, բայց հազիւ մի քանի րոպէ, — հացն արդէն վերջացել է, խափանքի ծակը փակվում է, և խեղճ ժողովուրդը յուսահատ, վիզը ծուռ, մնում է այնտեղ աչքերը ջրակալած ու յառած

դէպի խափանքի ծակը: Ամեն օր, երեկոյան ժամի մէկից մինչև երկուսը (ըստ թիւրքաց) 2 տարեկանից մինչև 4 տարեկան երեխայք մերկ, ոտաբոբիկ, ցրտից դողդողալով և ձեռքերը բերանները կոխելով, խփում են դռները և աղիտղոթ՝ ձայնով ասում. «ողորմութիւն արէ՛ք, մի պատառ հաց տուէ՛ք, արևներդ դուրբան...»

Եւ այսպէս հազար աղաչանք, որոնց ասողի լեզուն անգամ յաճախ չի հասկացվում, որովհետև տեսնում եւս այդ փոքրիկների լեզուն դեռ չէ բացված, զարմանում եւս, թէ այս փոքր երեխան ինչպէս կարողացաւ դուռը խփել կամ դրան զանգը հնչեցնել. և այդ րոպէին քիչ հեռու, աւելի մթնումը, նկատում եւս մի ստուեր կնոջ կամ տղամարդու, որը իր ամօթից ինքը չի համարձակվում մօտենալ ձեռք պարզել, որովհետև մի տարի առաջ ինքն էր ողորմութիւն բաշխում. աղքատներին, խանութ ունէր, գործ ունէր, բայց այսօր նա զրկված է այդ բոլորից և կարօտ մի պատառ հացի: Այդ փուռները ալիւր դնում են թուրք աղաներից ու բէկերից, որոնք վաղօրօք հաւաքել են ցորեն և ալիւր ու այժմ եռապատիկ գնով ծախում են: Փուռչիններն այդ ալիւրին խառնում են, ինչ որ հնարաւոր է խառնել, օրինակ, աւազ, կիր, փայտի թեփ և այլն: Մարդ ստկում է այդ հացի երեսը տեսնելու. ցեխն աւելի լաւ է: Մինչև այժմ մօտ 20 ընտանիք միայն քաղաքից գաղթել են, դրանց մի մասը հաց գնելու, իսկ միւս մասը թուրքի և քիւրդի զուլումից ազատվելու համար:

Ալիւրը ծախվում է լիգրը (20 ֆունտից մի քիչ պակաս) 15-17 դրամ (1ր. 50կ-1ր. 65կ): Այդ գինն ինքըն ըստ ինքեան բարձր գին չէ. էրզրումցիք 1880-1881թ. 25 դրամով էլ ալիւր գնեցին, բայց այն ժամանակ թէ քաղաքացիք քիչ թէ շատ փող ունէին և թէ ալիւր կծարվէր, մանաւանդ որ քաղաքի և գիւղերի թուրք հասարակութիւնն այն աստիճան գազանացած չէր: Այժմ գրէթէ փող չկայ և քաղաքի դռներում պահապաններ են դրված, որ քաղաքի մէջ մտած ալիւրը, լինի դա սեփական տան համար կամ ծախու, մի և նոյն է՝ բոլորն ուղարկում են քաղաք, ուր մի պարկ ալիւրի վրայ թափվում են 10-15 թուրք և մէկը միւսի ձեռքից խլում. իսկ հայն իրաւունք չունի բազարում ալիւր գնելու, քանի «խլամ էլ լիկը» չի գնել իր ուզածի չափ: Այսպիսով ոչ մի հայ չի կարող բազարից մի բուռն ալիւր ազատ տանել իր տունը, կերակրելու իր ընտանիքը, իր քաղցած զաւակներին: Աերջապէս հայերն ստիպված՝ այսպիսի մի միջոցի դիմեցին. իրենց ծանօթ մի թուրքի կանխիկ վճարում են մի պարկ ալիւրի համար 20-30 դրամ, որ իրանց փոխարէն մի պարկ ալիւր գնէ, բայց այդ միջոցի հետևանքն էլ աւելի վատ դուրս եկաւ, որովհետև գանվեցան այդ ծանօթների մէջ այնպիսիները, որոնք թէ կանխավճարը և թէ ալիւրը միասին կերան, ալիւրի փոխարէն յանձնարարողին հայհոյեանք և ծեծ տալով:

Սրանից 3 շաբաթ առաջ թիւրքաց կանոնաւոր զինւորներից երեք հոգի մտնում են վերմակներ շինող մի հայի խանութ, որպէս վերմակ գնող. սկսում են սաւկարկել և կամենում են երկու հատ վերմակ իսկական

հեծեալ և հետիոտն ոստիկանների հրացանի կոթերով տւած հարւածներին, տկոզ և բոբիկ կանայք շարունակուում էին իրենց յամառ յառաջխաղացութիւնը. նոցանից շատերի ոտներից, ձեռքերից ու գլխից արիւն էր հոսում, բայց դեռ էլի չէին լուում ամենհամարձակ կերպով երեսներին տալ նրանց անամօթ վարմունքը: Պէտք էր տեսնել նրանց վիճակը այդ ժամանակ: — Բողոքող կանանց այդ դուռթեան մէջ յաջողում է քաղաք մտնել և ահագին իրարանցում պատճառել հայ և թուրք հասարակութեանց մէջ: Շարած ոստիկանները հագիւ կարողացան յուզման առաջն առնել: Սասունցի կանայք մերժեցին կառավարութիւնից տրւած ուտեստը և դիշերելու յատկացրած տեղը: Այս եղելութիւնը յայտնեց քննիչներին: Ես աչքով տեսայ, թէ ինչպէս փողոցով անցնելիս պատի տակ շարած սասունցի կանայք ընկան քննիչներու ոտները և նրանց աղերսագիր տւին: Լոտեսներին, ծպտեալ ոստիկանների թիւը խիստ շատացել է Մուշի մէջ, որտեղ որ դուրս են գալիս քննիչները, խմբերով ընկնում են նոցա ետեւից: Ոստիկանութիւնը ամեն ջանք գործ է դնում, որ ոչ մի սասունցի չմտնէ Մուշ: Ականներից շատերը, որոնց մէջ և 29 սւիսի վէրք կրող կե իէկուզանցի հայ, քըննիչներին ներկայանալու համար ստիպւած էր ծպտել և կանանց շոր հագնել: Մի խումբ պաշտօնեաներ Դալըբ էֆէնդիի առաջնորդութեամբ ընկել են աշիրէթներու մէջ համոզելու, որ սոքա ասեն, թէ իրանք քրդերը արին կոտորածը: Բայց այս բանը չյաջողեց նրանց: Քրդերը խելացի են. նոքա բացարձակ գոռում են, որ կանտնաւոր զօրքը արեց կոտորածը, իսկ իրանք միայն թախանով զբաղեցին: Մի քանի օր առաջ քննիչները դուրս են եկել Մուշից և գնացել են Առաքելոց վանքը (մէկ և կէս ժամ հեռու). Մշոյ հայ հասարակութիւնը այս անգամ էլ ոգևորիչ ցոյց է անում նրանց: Ես ակնատես էի անգլիական դելեգատի ձիապահի (էրզրումցի հայ) յուղարկաւորութեանը թափորին հետեւում էին Մշոյ մէջ նմանը չտեսնւած բազմութիւն, ոստիկանների ու լոտեսների դէմքը չէր փոխում նրանց ուրախ տրամադրութիւնը:

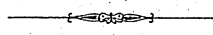
Մասնագրական ազգաբնակչութիւնը ըստ երևոյթին այս կողմերում էլ խաղաղ տրամադրութեան մէջ է, բայց գաղտնի խորհուրդներ միշտ տեղի են ունենում: Փանատիկոսական զգացմունքներից տրուած թուրքերը հայերից վրէժխնդիր լինելու ծրագիրներ են կազմում, նրանց դուռթիւնը դեռ ևս սպասողական է: Հաստատապէս պիտեմ, որ Խիզան գաւառում գտնուող (Բիթլիսի վիլայեթ) շէյխերից մէկը — հաշակաւոր շէյխ Զելալիդդինի ժառանգներից — անցեալ ամսոյ վերջերքը իւր գլխին հաւաքել էր մտաւորապէս 3-4 հարիւր հոգի վիլայեթի հայերի վրայ յարձակում գործելու համար: Նրա այդ մտադրութիւնը դեռ ևս չիրագործեց, հաւատացնում են, որ կառավարութիւնը ազգու միջամտութիւն է գործ դրել արգելելու համար: Ինչ որ էլ լինի, մի բան սպասում է հայերին, տեսնելը, ուումը երբ կը պայտի:

Բիթլիսում մի խումբ էֆենդի ու աղաներ, թուով

12 հոգի, դեռ ևս մնում են բանտում: Մի քանի անգամ սրանց առաջարկութիւն է եղել ստորագրել շնորհակալութեան թուղթ ու դուրս գալ բանտից, բայց մերժել են: Ներկայ կուսակալը արտաքուստ բարի, բայց ներքուստ շատ վտանգաւոր մարդ է: Սուում են, մի ամիս առաջ նահանգի կրթական տեսչի կողմից առաջարկութիւն է եղել հայոց ուսումնարաններում, բացի կրօնից, մնացեալ առարկաները աւանդել թուրքաց լեզուով: Եղած բողոքների վրայ Խզմիրլեան միջամտել է և այժմ հարցը մնում է նախկին դուռթեան մէջ:

Մուրադին և իւր ընկեր Յովհաննիսին մահաւան վրձիւ է արձակել, իսկ մնացեալներին 15 տարի բանտարկութեան:

Մշոյ մէջ երկու յայտնի մատնիչներ թունաւորել են մէկը միւսին. մինը սատկել է արդէն, միւսը հոգեվարքի մէջ է:

Զ Ե Ր Մ Ա Չ Ա Ր — Շ Ա Տ Ա Խ

„Սասունը անցաւ, մարեցաւ բորբոքւած խարոյկի մը նման“, թերևս ասեն ոմանք, բայց մեր կարծիքով նա չի անցեր և պիտի չանցնի, որչափ ալ զոհեր տրւած ըլլայ: Նա կապրի տակաւին, ինչպէս, ապրած է դարերով միշտ իւր փառաւոր անունի հետ: Մենք կը ձանձնանք սասունցուն Արաբիայի ամիրապետներու ժամանակէն և աւելի առաջ, նա միշտ անվախ առիւծ եղած է և պիտի մնայ:

Իսկ անցող մարդը վասպուրականցին է, որ չի համարձակիր սասունցու նման ձայն բարձրացնել և հերոսի պէս նահատակել. նա ոչխարի նման վիզը ծռած սպանդանոց կը վազէ ու այնպէս կը մորթուի, կանցնի առանց ճիչ մը անգամ հանելու:

Քաջբերունեսաց երկրէն գիւղերով կը գաղթեն, չը կրնալով դիմանալ կառավարութիւնէն թելադրւած քիւրդերու սոսկալի հարստահարութիւններուն: Գիւղերը կամայանան, դաշտերը անապատ կը դառնան, ու խեղճ գիւղացին ոչինչ չկրնար մտածել այդ մասին: Անոր միակ միջոցը դաղթելն է, անօրէններու ձեռքէն ազատելու համար:

Աւ Շատախ, մեր նախկին Զերմաձորը, 4-5 տարիէ վեր արեան ձապաղիք դարձած է: Յայտնի աւագակապեա Շաքիր դեռ տարի ու կէս առաջ էր, որ սպանեց չորս անման թաղեցիներ, որոնց համար ամբողջ Շատախը սուգ պահեց: Անկէ վերջ ու առաջ քանի քանիներ այնպէս սպանւած են քիւրդերէն և կառավարութեան ձեռքով: Այդ անխիղճ բռնապետներ՝ բոլոր գիւղեր իրենց սեպհականութիւն դարձնելով մէկտեղ՝ չեն շատանար, ոչխարի նման կ'թելէ ու կսպանին ալ:

Ամեն քիւրդ աղան իրեն թեմական հայ գիւղեր ունի, որոնցմէ տարեկան որոշ քանակութեամբ իրեն բաժին կը վերցնէ, տասանորդէն շատ աւելի, նեղ ընկած տանն բռնի կերպով կը պահանջէ, ինչ որ պէտք ունենայ, մերժել չի կրնար ըլլալ:

Թշառ շատախցին՝ երկու երեք անգամ հարկ վճարելով ու ամեն տեսակ զոհանքներ կրելով, դարձեալ անբաժան կապուած է իւր սիրելի երկրին, իւր գեղեցիկ լեռներուն:

Չորս տարիէ վեր տաճիկ կառավարութիւն սկսած է բացարձակապէս ձգմելով քամել շատախցուն, հնձանի նման: Նա՝ Շաքիրին իրեն գործիք դարձնելով, չբաւհանացաւ, նա քիւրդի հարստահարութիւններէն դոճ չմնաց, ու հիմն սկսած է ինք արձակ համարձակ ձընշել ու կեղեքել:

1892 թի վերջեր Շատախի մէկ յիննապետի սպանւիլը Ծիծանց գեղի մէջ Շաքիրի երկու ծառաներու և Սիւղկնի ձորի մէջ մէկ ոստիկանի և մէկ թիւրքի սպանութիւնը կատարեցողին, որոնք պարզ վոէժանդորութեան ցոյցեր էին՝ տաճիկ կառավարութիւնը կատարեցողին և նա իւր փրփրալի զայրոյթը, անարգ կրողանքը թափեց անմեղ գիւղացիներու վրայ: Բանտը լեցուցաւ թաղեցի, կաճէթցի և ուրիշ գիւղացիներով, ու մինչև հիմա կը շարունակուին ձերբակալութիւններ, որոնցմէ և ոչ մէկը մեղաւոր է: Ձերբակալութիւններէն մեծ մասը, մտ 40 հոգի, Վանի կեդրոնական բանտը փոխադրուած են, ուր կը մնան թշառ, անօգնական, մերկ ու նօթի:

Ամբողջ Շատախը սոսկալի տագնապի մէջ է: Ներկայ րոպէն ձգնաժամ՝ մըն է շատախցու համար. եթէ նա փորձէ սասունցու նման վերջին փորձ մը, գուցէ և ապրի, ապա թէ ոչ, այդ գեղեցիկ ոյժը կորուած է այլ ևս:

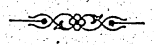
Բանտարկւածներուն ազատելը չկայ, փախստականներուն ապաստանարան չկայ, մատնութիւններուն չափ սահման չկայ, կեղեքումներուն, հարստահարութիւններուն յագեհնալ չկայ, սրբապղծութիւններուն հաշիւ չկայ:

Քիւրդը կը սպաննայ եկեղեցու կոչնակի ձայնը դադրեցնել, տաճիկ զինուորը՝ ձերմակ շուն խաչերով զարդարելով, թաղի մէջ կը պտտցնէ, սպաննալով Սասունի նման կոտորել և Շատախը Խեղճ գիւղացու կայքը՝ մէկ թաղեքը կամ կապերտը, կամ եղն ու ոչխարը բռնի կը ծախէ կառավարութիւնը և իւր տուրքերը կը գանձէ:

Քիւրդը հազարներով կը տանի ոչխարը, փեթակները անոնց համար կը պատրաստին մեղր, աշխատասէր հայ կիներ անոնց համար կը պատրաստէ իւղ և ամեն տեսակ բարիք:

Ու ծայրայեղ յուսահատութեան մէջ, սասունցու նրման շատախցին ալ աչքերը յառած օգնութիւն կը խնդրէ պաղատագին իւր եղբայրներէն:

Օգնութիւն ուրեմն, ով որ կարեկցական նայուցք մը ձգեց Սասունի վրայ: Օգնութիւն... քանի չէ փչեր իւր վերջին շունչը շատախցի լեռնային կտրիճ հայր:

Ն Ա Մ Ա Կ Գ Ը Ր Շ Է Կ Ր Ի Ծ

Եողատի և շրջակայ հայ գիւղերու երկրագործներն իրենց քաշած նեղութիւններէն զատ, ստակ մը անգամ չունին սերմի համար: Երկրագործական անուճով կազմած բանկան ալ աւելի հարուստներուն համար է. հայ

գիւղերուն և ոչ մէկին մէկ ստակ տւած չէ, ուստի աղքատ գիւղացիք չեն կրնար ոչ ցանել և ոչ վարել: Արդէն օրապահիկնին հայթայթելու անկարող քրիստոնեաներու վրայ տուրքերն ալ ծանրացած են, որոնց գանձելու համար, այժմ խուճբ խուճբ զօրքեր կը զըրկւին: Չօրքերն իրենց ու ձիերնուն փորը կշտացնելէ վերջ անյուր անկարգութիւններ կընին: «Ծօ, անհաւատ գեաւուրներ, գնացէք մեզի մէկ մէկ ալ աղջիկ բերէք, ապա թէ ոչ հիմա ձեր գիւղերը կայրենք. հաւատոյ թշնամիներ, արդէն ձեր մահը հոգին և պատիւնիդ կուրանի օրէկքով մեզի հէլալ է՞ ըսելով, ամեն վայրակութիւն կընին՝ մուխթարները կը ծեծին, կը վիրաւորին, անոնց տուները մտնելով, մանկամարդ կընիկներու և աղջիկներու մազերէն բռնելով և քաշելով, կը բերին սենեակը և ամուսնոյն կամ նշանածին ներկայութեամբ... քաղաքակիրթ ազգերու մտքէն և երևակայութիւնէն չանցնելուն համար, չափազանցուած կարծելէն կը կասկածիմ. սակայն ճշմարտութիւնը այս է: Այո, դիմամբ ամուսիններնուն ներկայութեանը անպաշտպան սիրելիներնին կը գրկին և իրենց գաղանային ցանկութեանը կը զօհին: Սիրելիներնին այսպէս բռնի կերպով անպատելը աչքով տեսնելու հարկադրող թշառներով կը լեցնուն դարձեալ բանտերը, որովհետև տակաւին լեզունին կը խօսի, կը գանգոտի, որովհետև զիրենց պաշտպանելու պաշտօն ունեցող կառավարութեան կը գանգոտին: Ահա Մուստաֆա փաշայի նախագահութեամբ յանձնախումբի կատարած արդարութեան պատուները և աւելի ահաւորները:

Արդարութեան դուռն անգամ գոց լինելով, որուն և ուր տեղ դիմելու է, մեր համբերութիւնը հատաւ: Քաղաքակիրթ աշխարհը այս տեսակ բռնութիւններ, որք տեղի ունեցան 1860-ին Դամասկոսի մէջ, 1878-ին Պուլկարիայի մէջ, լսած ու պարագաներովը տեղեկացած ատեննին օգնութեան հասածին, մինչդեռ այս բռնաբարութեանց այս աստիճան ցուրտ աչքով կը նային:

Երկու ամիս առաջ Աեսարիոյ Թալաս գիւղէն, Ասգարայի Գալէճուք գաւառակի մէջ վաճառականութեամբ զբաղող Գերպրեան Ղազիր Գալէճըքէ Ծ ժամ հեռուարութեամբ գտնուած Չապէլ գիւղէն անհետացած է: Այս մասին յիշելովն ազգականները դիմեցին կառավարութեան, որ նոր թէև քանի մը անձեր ձերբակալեց, բայց ոչինչ մէջ տեղ չելաւ:

Վիրենցի Շիրանեան Ղազար, Գըրշէհրի Աւանօղ գաւառակի Չըպլուգ գիւղը առուտուր ըրած ատեն, զինեալ չէրքէզ ձիւորներ տալով՝ «փատիշահը հրաման ըրած է, գեաւուրները պիտի սպանենք» ըսելով, ցերեկ ատեն 200 թուրքի ներկայութեամբ անչափ կը ծեծեն, որ պատեխի պէս կը փուռի. ապա պարկի մը մէջ դնելով, իբր ձիուն կը բարձին, ձիու մէկ կողմէն միւսը կը ձգեն. այս գործողութիւնը քանի մը անգամ կը կրկնին: Այս քստմեղի տեսարան դիտող իսլամներն վերջապէս գթալով, անոնց ձեռքէն կառնին: Չէրքէզները Ղազարին 60 ոսկին և ունեցածը կառնին կերթան: Վիրաւորը հոգեւար վիճակի մէջ հազիւ Եողատ

կը բերուի և թէև բողոք կը լայ, բնաւ ականջ չի կախ-
ւեր: Երէք օր վերջ Ղազար կը մեռնի. այն ատէն կա-
ռավարութիւնը բժիշկ մը կը ղրկէ քննութեան.....

1894 թ. նոյեմբերի 10-ին, Եօզղատի Ազգունչու գա-
ւառի Չաթուկ գիւղէն, ՔեաՏիա Յակոբի տղան Կեսա-
րիոյ Ճամբուն վրայ երեք հատ թիւրք գողեր ձորի մը
մէջ կը սպանին և ունեցած ապրանքները ու ստակը
կը գողնան:

Քիչ մը ատեն, Քէրչիլի գիւղէն Մուխթար Սարգիսի
վրայ յարձակելով, կը սպանին և հետը գտնուած 10
մարդոց ականջնին, քիթերնին կտրելով և ձեռքերնին,
ոտերնին կապելով, արտի մը մէջ երեսի վրայ կը ձը-
գեն և առանց ականջ կախելու անոնց լացին ու կո-
ծին. անոնց քով գտնուած ստակ և ինչ որ կայ կառ-
նին և կը փախին: Ասոնց և ուրիշ շատ մը քրիստո-
նեաներու ծեծել, վիրաւորել և յափշտակելնին, հայ
գիւղացիներու կողմէ անգամ մը ևս տեղական կառա-
վարութեան հաղորդեցաւ թէև, բայց դարձեալ կա-
րևորութիւն չարեցաւ:

Հինգ, տասն և հինգ հոգի սպանել, 50-100 մարդ
կողոպտել, ասոնք մասնակի կորուստներ են: Բայց ահա
ամենէն սարսափելի կէտը հոս է: — կառավարութիւնը
զմեզ ամբողջպէս ջնջելու ճամբուն մէջ է. արդարու-
թեան դատարանները մեզ համար գոցած են, հիմա
սիշեալ չըջանակներու հայու մը իրաւունքը պաշտպա-
նել հնար չէ:

Ո՞ր մէկը գրեմ. գետնափոր այրիի մը մէջ քաշած
և այս գրերը գրած ժամանակն ալ, աչքերս որ կողմ
ալ դարձնեմ, սպանութիւն, բռնաբարութիւն, վայրե-
նութիւնէ, ուրիշ ոչինչ կը տեսնիմ...

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր
Դ Ե Ր Օ Շ Ա Վ
IV

Քաղաքէն 6-7 ժամ հեռի Պալապան Նահիէէ հայաչափ
Խնձորեկ գիւղացի Կիւլապօղլի Նալիլ աղայի տասնամեայ
բազմաթիւ ոճրագործութիւնք, չարագործութիւնք, կառա-
վարութեան դէմ բմբոստ գտնելով փախստական թափա-
ռելը եւ զինք ձերբակալելու գնացող կանտնաւոր զօրաց
զինու զօրութեամբ դիմադրելը, կառավարական ձիւր
գնդակահար սպանելը եւ այլն, քաջածանօթ են ոչ միայն
Երիզայի բոլոր կառավարական պաշտօնատանց, այլ եւ կա-
րին ու Պօլիս բազմադիմի դիմուսներ եղած եւ բողոքած
է. սակայն սպարդիւն, վասն զի որչափ որ ձերբակալելու
հրասաններ եկած են, բնաւ ձեռնարկ եղած չէ իրագործել,
չնորիւ նրա անձնէր պաշտպան Վահիդ պէկին Նէլիլ իւր
զաւակները եւ արքանկները ի բացակայութեան քանիցս
կը դառնին ու երկարամեայ բանտարկութեան կը դատա-
պարտին, ինչպէս Կարնոյ գաւառական թերթը ի պաշտօ-
նէ կը յայտարարէ. սակայն Նէլիլ որոշած է բնաւ անձնա-
տուր չլինել, ինչ որ ալ ըլլայ, որով ամենայն ազատու-
թեամբ կը շարունակէ իր ոճրագործութիւնք եւ խժոժու-
թիւնք: Ասկէ մի քանի տարի առաջ Կարնոյ կուսակալ

Հասան Սայրի փաշա քննական պտոյտի մ'առթիւ Երիզա
գալու ժամանակ Բթառիճ գիւղը Վահիդ պէկի հիւր կը
լինի, ուր ի պատիւ իրեն եղած մեծայարգ ընդունե-
լութեան եւ ասպնջականութեան փոխարէն կը շորհէ
Վահիդ պէկի ի վաղուց անտի երեւակայած եւ երազած
Նէլիլի կայսեր բարձրագոյն արժանացումը: Հետեւեալ օրը
Վալի փաշան իւր հետ քաղաք կը բերէ՝ Վահէտ պէկը եւ
Նէլիլ աղան, որք ամենայն յոխորտանօք կը շրջին բար-
ձրագլուխ եւ սիպապանծ: Ո՞վ պիտի համարձակի դիտողու-
թիւն մ'ընել Նէլիլ աղայի ընկացից մասին, քանի որ կայ-
սերական զթութեան արժանացած է եւ իւր անզուգական
պաշտպան Վահիդ պէկի հովանաւորութեան տակ կը գրա-
նուի Նահանգապետի մեկնելէն վերջ: Նէլիլ կը դառնայ իր
բնակավայրը եւ հաւատարիմ իւր վաղեմի սովորութեանց,
կանդարդառնայ իր կին արհեստին. իւր աղգական եւ էշի-
րէթի պէտ Զէյնալ աղան, որ իր գործառնութեանց մասամբ
սրագլք կը լինէր, կը սպանէ: Ասոր եւ ուրիշ արարքնե-
րուն համար կառավարութիւնը կը հետամտի ձերբակալել
զայն եւ խմանալով, որ այն օրերը քաղաքէս 3.4 ժամ հե-
ռի, Քիչայիմ գիւղին մէջ կը գտնուի, կը որոշէ զինու զօրու-
թեանմբ ձերբակալել զայն: Սակայն զօրաց գուճարտակը
տակաւին ճամբայ չելած, որոշումը Վահիդ պէկէն, որ նոյն
միջոցին վարութեան անդամ էր եւ Նէլիլի երաշխաւոր,
կը հաղորդէ Նէլիլի, որ կը փութայ ասպատանիլ իւր ա-
նառիկ եւ ամրադիր գիւղն Ղօզուլճան: Զօրաց գուճարտա-
կը՝ Թափուր աղասիին հրամանատարութեան տակ, անդ
աստ թափառելէ վերջ, կը վերադառնայ ձեռնունայն: Նէ-
լիլ, իբրեւ ժանդարտ եւ պատուհաս Խնձորեկի եւ շրջակայ
հայ գիւղացոց, կը շարունակէ իւր ընթացք մինչեւ անց-
եալ 1894 տարւայ վերջերը, որ ատեն կը բարեկամանայ
չորրորդ բանակի Նազիլէ գայմագամի Իմայէլ պէկի հետ,
որու շորհիւ Երիզա կուգայ եւ սկիի ազատ շրջիլ: Սակայն
հետեւեալ օրը, նախապէս ազդարարած լինելով թէ՛ պիտի
բռնուի, անյայտ կը լինի: Ասկէ մի քանի օր առաջ Իմայէլ
պէկի զաւակը կը մեռնի: Նէլիլ ցաւակցութիւնը յայտնելու
համար քաղաք կուգայ եւ Իմայէլ պէկի հիւր կը լինի:
Կառավարութեան կիմացի Նէլիլի գալուտը, որուն ան-
գիտակ չէր արդէն եւ իբր թէ ինք կը հետամտի բռնել
զայն, սակայն Իմայէլ պէկ կը յայտարարէ՝ թէ իր հիւրը
չկրնար կառավարութեան յանձնել: Նոյն գիշերն իսկ Նէլիլ
ի փախուստ կաճապարէ գինւորական բերդէն, ուր հիւր ե-
ղած էր Իմայէլ պէկի:

Անաւասիկ հակիրճ նկարագիրը տոյն գող, աւազակ, մար-
դասպան ոճրագործին եւ նրա մասին ի գործ դրած կա-
ռավարական միջոցներուն, նաեւ նրա անբաժան պաշտ-
պան եւ Բթառիճ գիւղի կոյս աղկան բռնի առեւանգման
ու բռնաբարման յայտնի հեղինակ Վահիդ պէկի, որոյ ի
վարձ իր քաջագործութեանց եւ շահատակութեանց եր-
րորդ կարգի պատանշան կը տրուի եւ որ ներկայիս մէջ
ոգի ի բռնի կաշխատի եղբայրը նոյնպէս յայտնի հեղինակ
առեւանգման եւ բռնաբարութեանց՝ մէճլիսը իտարէի
անդամ ընել տալ, որպէս զի կարենայ ազատ ու համար-
ձակ գործել:

Սրբարեւ շատ ցանցառ կերպով գրած են տոյն տեղակա-
գրի մէջ Նէլիլի եւ Վահիդի արարքները: Նէլիլ ներման
արժանանալէ վերջ, միմիայն Զէյնալ աղան կտոր կտոր ը-
նելով, չսպանց, այլ Դերջանի Ղազար գիւղէն, գուտ հայա-
քնակ, Առաքել Գրիգորեան, իւր կտրճութեամբ եւ աներ-
կիւղութեամբ հանրածանօթ, անձն ալ Ղօզուլճայի տակը
սպանել տուաւ 1893 թ. օգոստոսի մէջ: Առաքելին եղբայ-
րը հանին Տրապիզոն կը գտնուէր այդ միջոցին. երբ իմա-
ցաւ, ամբիջպէս Երզնկա գալով բողոքներ տուաւ դատա-
բանին, կառավարչին եւ Միւլիիլիէթին, բայց բնաւ ար-
դիւնք մը չունեցան: Հանին Նէլիլ աղայի բացարձակ
սպանալիքներէն վախնալով, գիւղն ալ չկրցաւ երթալ,
Երզնկայ բերել տուաւ իւր եւ իւր եղբոր բնասնիքները եւ

Թողով երեսի վրայ կամ աւելի ճիշտ՝ Թողով քիւրդե-
րուն հողերն ու տուն տեղը, այսօր Երզնկայի մեջ յետին
ծայր չբաւորութեան եւ խեղճութեան մէջ կը տառապին:
Խէլի աղան նոյն տարին զազազոց եզներն ալ քչել տաւ,
երկու անգամ Արավանի (Իերջանի եւ Բարերդի մէջ
տեղ) լեռներէն մեծ կողոպուտ բերաւ՝ զարնելով կարա-
ւաններ 94 թ. յուլիսի մէջ ի Սողոմեր-Ստառհունիք-յայտ-
նի Պէրզէշին տղոցը 400-ի չափ նորատունկ բարդիները
կտրել տաւ:

Խնձորեկ հայոց խոտերը, մարագները այրել, տաւարնե-
րը, հօտերը քչել տանել ամեն աշուն Խէլի աղայի համար
սովորական գործ մը դարձեր էր. բայց 94-ի սեպտեմբերի
մէջ գիւնը մը իր յելուզակ տղաքը խուճրով մը կուզան
Խնձորեկ քանի մի հայեր սպանելու նպատակաւ, որք կը
գտնէին Հիւսէին անունով քիւրդի մը քով. բարերախ-
տաբար Հիւսէին աղային տանը պատը դեռ բոլորովին չծա-
կած, կիսանան ներսինները եւ կը ուսին հաւար պոռալ-
այդ միջոցին Հիւսէին աղայի եղբայրը դուրս ելնել ու գած
ժամանակը՝ 27 փոքակով կը դարնուի ու կը մեռնի. գիւ-
ղացիք կը հաննին, Խէլի մարդիկը կը փախչին: Միւս օր
գիւղացիք հայ, քիւրդ կը լեցին քաղաք, կը բողբոջն եւ
կըսեն, թէ քանի որ Խէլիը անպատիժ կը մնայ, մենք այլ
եւս չենք կրնար երթալ գիւղը եւ այլն, բայց լուր չի ըլ-
լար: Բայց ի՞նչ կըսեմ. այս այն Խէլի աղան չէ՞, որ 92 թ.
ամառը, առաւօտ մը, մօտ 30 զինեալ յելուզակներով կու-
խեց Իերջանի Կուրտիլէր գիւղը եւ գիւղացոց ամբողջ հա-
րատութիւնը տաւարի հօտերն ու նախիրը թալլեց, քչեց
տարաւ, գիւղացիները համարձակող մի տասը գիւղացիներ
ալ այր, կին ծանրապէս վիրաւորելով:

Այս չափը կարծեմ բաւական է գաղափար մը տալու հա-
մար ի մասին Խէլի աղայի Պալապանի եւ Իերջանի ժո-
ղովուրդը նրա անխօս ստրուկները դարձեր են, նորա ա-
մեն մէկ հրամանները իբր պատգամ կրնողունին, անցեալէն
խրատելով, գիւղացիք նորա ամեն կամայականութեանց
կը գիւջանին ու կը համակերպին. բողբոջել այլ եւս մտքեր-
նէն չանցնիր:

ԱՊՍԱՍԲՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՆԵՂՈՒՄՆԵՐԻ

Մակեդոնիայում ապստամբութիւն է. այս մասին
ենք ստացել ենք մեր մի մակեդոնացի ընկերոջից տե-
նեկութիւններ, մի ընդարձակ նամակի հետ, բայց տա-
ւաբախտաբար տեղի խիստ սղութեան պատճառով ան-
բարող եղանք տպագրել այս համարում. մենք կաշխա-
տենք այդ անել եկող համարներում: Այժմ շտա-
բում ենք յայտնել մեր վիճակակից ժողովուրդին մեր
նկեղծ բուռը համակրութիւնը: Մեր վիճակը ու թըշ-
աժին նոյնն է, մեր գործը ընդհանուր է, ձեռք տանք
միացած ուժով կուենք լէշակեր հրէշի սուլթանա-
ան կառավարութեան դէմ. միայն սրա մահը կարող
մեզ երջանիկ վիճակ բերել:

Ենք վերջին ժամին ստացանք Համբուրգի եւ կանոնա-
բ-գորաց կիսաբաժինների հրամանատարի փոխանորդ
երկրիցա Մէհմետ Բէհմի պաշտօնական գրութիւնը, որ
տպագրում ենք հենց այս համարում զեւեղել: Բաշնիկով
տղ անգամին մեր կողմից տալ մի քանի պատգամա-

նութիւններ, հրաւիրում ենք ընդհանուր ուշադրու-
թիւնը այս նշանաւոր դօկումէնտի վրայ:

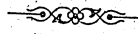
Մասնիչ վերաբոյժ Թիւթիւնջեվի զարկման հեռագի-
րը, որ ստացանք յունիսի 27-ին (ն. տ.), անմիջապէս
տպագրելով առանձին թերթիկների վրայ, ցրեցինք:

Ա Ջ Դ

Վերջերս լսելով, թէ շատերը Դաշնակցութեան անունով
ուէրներ եւ պարբերական վճարներ հանգանակած են առանց
այն գումարները հասցնելու ուր որ անկէ՝ ասով կազարա-
րենք մեր շրջանի մեջ գտնուող բոլոր խմբերուն, համակող-
ներուն եւ ընթերցողներուն, որ երբ Դաշնակցութեան անու-
նով իրենց վճարած գումարները հրատարակած չը տեսնեն
իրենց վճարած թւակներն ետքը լոյս տեսնող, Դրօշակի
երեք-չորս թւերուն մէջ, գիտնան թէ այդ գումարները չեն
մտած Կեդրոնական Կօմիտէի սնուկը: Ստիպողաբար կա-
ռուաշարկենք, որ վճարողները փութան այդ պարագային մէջ դի-
մել «Դրօշակի» խմբագրութեան, մանրամասն յայտնելով հա-
սարակաց դրամը իւրացնող մարդու անունը, մակարտնը, առ-
ջեստը եւ հասցէն, որպէսզի Կեդրոնական Կօմիտէն եւս այդ
մասին հարկ եղածը ի գործ դնէ:

Կ. ՊՈՂՍԻ ԿԵՂԻՐՈՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԵ

ՆԻՒՐԱՍԻՈՒԹՆՆԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿ

Վիշապ քաղաքի կեդրոնական սնդուկի մէջ ստաց-
ւեցան.

- Աշտարակ խմբէն 100 դահեկան, Սուրհանդակ 30
- դահ., Պարոյր 20 դահ., Ը-ից կէս անգիւսկան, Բագար
- 40 դահ., Ա. և Ս. 40 դահ., Ա. և Ն. 20 դահ., Անի խմբ.
- 75 դահ., Կացին 80 դահ., Վանօ 95 դահ., Նորաշէն 160
- դահ., Արևելեան 70 դահ., Քառս 10 դահ., Մատթէո-
- սեան 70 դահ., Վարդանեան 60 դահ., Վրէժ 40 դահ.,
- Թորգոմեան 140 դահ., Յոյս 50 դահ., Յովնան 180 դահ.,
- Թաթուր 140 դահ., Պիծակ 150 դահ., Վառօդ 100 դահ.,
- Խակե 110 դահ., Պարոյր 20 դահ., Մուշեղ 20 դահ.,
- Փիւսկիւր 20 դահ., Կ. Թ. 10 դահ.

Գագիկ և Հեթում 1635 դահ.

Նիզակ քղ. սնդուկի մէջ ստացւեց օր. Բ. Ա. Մ-

ից 800 դահեկան:
Նորաշէնից (Ս. Կ.) 100 ռուբլի, Եւպ-ից 100 ռուբ.,
Գետաշէնից 15 ռուբ., Ճառագայթից 150 ռուբ., Ա-
պառաժից 1000 ռուբ., Թ-ից 100 ռուբ., Ախթաս
գիւղ-ից 100 ռուբ., Կայծիկից 378 ռուբ., Դամաւան-
դի ստորոտներում ապրողներից 205 ռուբ., Բ-ից 600
ռուբլի:

Ապառաժ Խ. 10 հրացան և 2148 փամփուշտ, Ա-
պառաժ խմբի միջոցով Ս. Տ. Պից 10 այնալու, Խ-ից
105 այնալու փամփուշտ:

Շ-ի Թ. ք. օր. Մ-ից 10 Փր., Գ-ի Բեր. ք. ՊՏ-ից
5 մարկ:

Դաշնակցութեան անձամբօրներից խնդրում է թղթակցութեան
և ներդաստութեան համար դիմել:

L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.

Վիճակներ, Դաշնակցութեան անձամբօրներու անցաւոր տպագրութիւն